

32091.4
М 14

*А.С.Макаренко,
В.О.Сухомлинський
про виховання*

ХРЕСТОМАТІЯ

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ З МОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ*

Дуже часто і на Україні, і в Москві я зустрічався з учительським колективом, але не пам'ятаю ще жодного випадку, щоб учителі категорично розходилися з моїми поглядами, висловленими в "Педагогічній поемі".

Дуже можливо, що методика роботи з колишніми безпритульними чимось повинна відрізнятися від роботи з нормальними дітьми. Але це – тільки можливо, я в цьому досі ще не переконався. Чому не переконався? Тому, що в самій логіці моєї роботи я ніколи не виходив з елементу правопорушення або безпритульності і вважав, що якби я виробляв свої методи за логікою, де передумовою був би злочин або, більш того, злочинний характер, то тим самим я відходив би від нашої радянської ідеології та наближався б до ломброзівської ідеології.

І тому такої спокуси вирішити, що завдяки вчиненому злочиниці спотворюється дитячий характер у бік злочину, виходячи з чого й треба було б запроваджувати метод, у мене ніколи не було. Це впливає з моєї довірливості до людини або, швидше, з любові до неї.

Деякі критики докоряють мені, заявляючи: "Чому у вас усі юнаки та дівчата і взагалі всі люди гарні?". А я такі докори зустрічаю з широко розплющеними очима та в свою чергу питаю: "А хіба взагалі всі люди не гарні?" Справді, принаймні молодь мені завжди здається гарною. Важко уявити собі юнака або дівчину, щоб вони здавалися потворними. Молодь завжди гарна, якщо вона правильно виховується, правильно живе, правильно працює, правильно тішиться.

Я вважаю, що кожний радянський педагог, кожна радянська людина від кожного нормального радянського громадянина та дитини повинні вимагати нормального вчинку, а ненормальними ми вважаємо тільки тих, які фізично або психічно пригнічені.

У своїй практиці я таку цілком розгорнуту, без будь-яких скидок, вимогу й ставив до своїх вихованців. Я вважаю, що це повинно бути

* Виступ А.С.Макаренка на зборах учителів Ленінграда та Ленінградської області 16.X.1938 р. опубліковано в "Учительской газете" № 159, 160 від 15 та 18 грудня 1940 р. Зберігаємо заголовок, який дала "Учительская газета".

законом правильної радянської педагогіки: непохитна, ясна, пряма, категорична вимога.

Мені здається до того ж, що в цій вимозі інколи (а може й завжди) ввижається ризик, і тому страшно вато ставити таку категоричну вимогу: а що як особа раптом заскиглисть, а що як особа "побіжить вішатися"? І ось саме на фоні цього страху в нас і розгорнулася педологічна наука та педологічні тенденції. В чому вони полягають? В тому, щоб ніякої ризикованої вимоги не ставити, а пристосувати таку серію заходів, щоб ніхто не розібрав, до чого ці заходи ведуть, та щоб потім не можна було встановити, а хто ж винен у тому, що трапилось? Виховували людину, вчили, а вийшло не те. Можна ставити вимоги до професора педагогіки, що створив таку систему? – Не можна. А до учителя? Теж не можна, бо нема ніякої дії, а є тільки міркування про дії та аргументація.

Так от, коли ми відмовимося від логіки, що впливає з яких-небудь наших громадянських вимог, ми тим самим відмовимося і від виховної роботи.

Візьмемо простий звичайний випадок. Та, мабуть, не треба брати й ніякого випадку, візьмімо одну з консультацій, яку було надруковано, щоправда, років зо три тому в педагогічному журналі. Педагог ставить запитання: "Яким тоном треба розмовляти з учнем, що порушив дисципліну?" І консультант "усім, усім, усім", на весь Союз відповідає: "Треба розмовляти з ним рівним голосом, щоб учень зрозумів, що ви зауважуєте йому не тому, що ви на нього гніваєтеся чи сердитесь, а тому, що ви так повинні зробити". Звичайно, при такому способі, застосовуваному до учня, що порушив дисципліну, нема ніякого ризику. Який же тут ризик? Хоч би що там трапилось, хоч би учень потім знов порушував дисципліну – бив вікна, зневажав учителя, товаришів, кинув школу, став хуліганом, – спитаймо цього учителя, який пішов за порадою консультанта: "Чому в тебе вийшов такий хуліган?" І він дасть відповідь: "Не знаю, я застосовував правильні заходи: я розмовляв з ним рівним голосом, я йому показував, що не гніваюсь, я зробив усе, що повинен був зробити". А якби він розгнівався (бо бувають такі вчинки в учнів, що повинні викликати обурення), показав би учневі, що він обурений, що не може бути рівного голосу, коли є порушення дисципліни та інтересів колективу, то це зупинило б учня і погана поведінка більше не повторювалася б. Але тут буде ризик.

Моїм основним принципом завжди було: якнайбільше вимоги до людини, але разом з тим і якнайбільше пошани до неї. В нашій ді-

алектиці це, власне кажучи, одне й те саме: коли ми від людини багато вимагаємо, то в цьому саме полягає й наша пошана, саме тому, що ми вимагаємо, саме тому, що ця вимога виконується, ми й шануємо людину.

Якщо це положення провести у всіх лініях виховної роботи, то ми побачимо, як виховна робота почне набувати суворих і чітких організаційних форм. Ще раз повторюю – завжди при цьому буде деяке побоювання ризику. Можна ризикувати матеріальними цінностями, можна ризикувати продукцією, хоч злочинно ризикувати й там, де йде про матеріальні цінності (хіба можна ризикувати, коли ми робимо літаки або танки?). Але ми визнаємо ризик, якщо в ньому покладено прагнення до правильної радянської мети.

Чи можливий такий ризик у педагогічному процесі?

Якщо ми запитасмо про це людину, що сидить у кабінеті за книжками, то вона скаже: "Ризикувати в педагогічній роботі не можна". А якщо ви спитаєте мене, людину, що працює практично, має кілька десятків цих "милих" людей, то я скажу: "Неодмінно, бо відмовитися від ризику – означає відмовитися від творчості". А чи маємо ми право відмовитися від творчості в нашій виховній роботі? Ні. Тому я кажу, що в педагогічній роботі педагог має таке саме право на сміливість і навіть на ризик, як і всякий інший працівник.

Але я глибоко переконаний, що ні питання про ризик, ні питання про такт не може бути розв'язане на одній парі, коли з одного боку стоїть вихователь, а з другого – вихованці. Всі суперечки, що були в мене з педологами і зі старими наркомосівськими працівниками, виникали з такого уявлення про пару – учитель плюс учень. Повторюю – такої пари нема. А що є? Є школа, організація, колектив, загальний стиль всієї роботи. І якщо у вас у школі буде правильний стиль, правильний тон, правильний колектив, то ніякий ризик не робиться страшним і всякий ризик стає необхідним і можливим.

Це друге положення моєї теорії. Ніякий метод не може бути виведений з уявлення про пару – учитель плюс учень, а може бути виведений тільки із загального уявлення про організацію школи та колективу.

В такому разі питання виховної роботи ніколи не можуть бути розв'язані порядком рекомендації методу кожному окремому учителю щодо окремого учня, а можуть бути розв'язані рекомендацією форми, стилю та тону для всієї організації.

І першою такою формою, конче потрібною в нас у радянському вихованні, є колектив. Завдання нашого виховання зводиться до того, щоб виховати колективіста.

Які ми звідси зробили висновки? Досі багато хто робить тільки такі висновки, що з учнем треба говорити про колектив, виховувати його в розумінні політичних уявлень та ідей. Але вони будуть правильно засвоєні тільки тоді, коли й на практиці ви будете йти за цими ідеями та принципами. А для того, щоб наше політичне виховання й на практиці негайно здійснювалося в житті наших учнів та вчителів, не можна обійтися без колективу. Наша радянська педагогічна логіка не зможе витримати ніякої критики, якщо ми викреслимо в логічній побудові колектив.

Тоді ми поставимо запитання: а що таке колектив? Не можна уявити собі колектив, якщо взяти просто суму окремих осіб. Колектив – це соціальний живий організм, він тому й організм, що має органи, що там є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо нічого цього нема, то нема й колективу, а є просто юрба або зборище.

І от я всі свої шістнадцять років радянської педагогічної роботи головні сили витратив на розв'язання питання про будову колективу, його органів, про систему повноважень та про систему відповідальності.

При цьому я зробив ще один висновок: я не уявляв і не уявляю собі, чи можна виховати колективіста, або, принаймні, дитячий колектив, якщо не буде колективу педагогів. Цілком безперечно, що не можна виховати колектив, якщо кожен із п'ятнадцяти педагогів виховуватиме так, як він уміє і як хоче. Зрозуміло, що повинен бути й колектив педагогів.

А що в нас написано про колектив педагогів? Що ми – я і ви – знаємо про нього? Якщо нас спитати з наукового погляду про колектив педагогів, то ми не знаємо жодного слова, хоч нам прекрасно відомо, що там, де є колектив, там робота йде успішніше, там і питання про дисципліну, мабуть, не ставиться.

Я йду ще далі: я ладен опрацювати й такі питання, як питання тривалості роботи педагогічного колективу, як питання про строк педагогічної роботи окремих членів колективу, бо, якщо ви збудуєте весь колектив з педагогів, що мають однорічний стаж роботи, то, безперечно, це буде слабкий колектив. І питання про те, скільки повинно бути в колективі старих і нових педагогів, – теж науково-педагогічне питання.

Я переживав у своїй роботі ось яке напруження: от у мене є одна вакантна посада педагога. Кого запросити? І дуже часто організації, від яких це залежало, мені рекомендували: "Використайте людину, яку ми вам прислали". Я питав: "А чому саме цю людину ви прислали?" – "Та так, трапилася під руку". Цей випадковий принцип комплектування педагогічного колективу буває інколи вдалим, а інколи ні.

Я говорю з вами, товариші, як з колегами, бо про всі ці речі треба довго і писати, і говорити, і підраховувати, але в практичній роботі корисно інколи, поклавшись на власну інтуїцію, не взяти досвідченого педагога, а взяти молоду дівчину. І кожний відповідальний директор це прекрасно знає.

Так от, колектив учителів і колектив дітей – це не два колективи, а один колектив, і, крім того, колектив педагогічний. До того ж, я не вважаю, що треба виховувати окрему людину, я вважаю, що треба виховувати цілий колектив. Це єдиний шлях правильного виховання. Я сам став учителем із сімнадцяти років і сам довго думав, що найкраще організувати учня, виховати його, виховати другого, третього, десятого; і коли всі будуть виховані, то буде добрий колектив. А потім я зробив висновок, що треба інколи не розмовляти з окремим учнем, а сказати всім, побудувати такі форми, щоб кожен змушений був перебувати в спільному русі. Ось при цьому ми виховуємо колектив, надаємо йому міцності, після чого він сам стає великою виховною силою. В цьому я глибоко певен. І переконала мене в цьому не колонія ім. М.Горького – там я був багато в чому диктатором, – а комуна ім. Ф.Дзержинського. В комуні ім. Ф.Дзержинського я домігся того, що колектив сам став чудовою, творчою, суворою, точною і знаючою силою. Цього не можна зробити законодавчим способом, такого колективу не можна створити і за два і за три роки, такий колектив створюється протягом кількох років. Це дорога, винятково дорога річ. Але коли такий колектив створено, тоді треба його берегти, і весь виховний процес відбувається дуже легко.

Ось те, що я хотів сказати про колектив.

З цього випливає й питання про дисципліну, найбільочіше питання нашого педагогічного сьогодні.

Поряд з колективом треба поставити й майстерність педагога. Даю вам слово честі, я себе не вважав і не вважаю за хоч трохи талановитого педагога. Кажу вам це щиро. Але я багато працював, вважав і вважаю себе працюючим; я домагався засвоєння цієї майстерності, спочатку навіть не вірив, чи є така майстерність та чи

треба говорити про так званий педагогічний талант. Але хіба ми можемо покластися на таланти? Скільки в нас таких особливо талановитих вихователів? І чому повинна терпіти дитина, що потрапила до неталановитого педагога? І чи можемо ми будувати виховання всіх наших радянських дітей та юнаків, розраховуючи на талант? – Ні. Треба говорити тільки про майстерність, тобто про справжнє знання виховного процесу, про виховне вміння. Я на досвіді переконався, що питання розв'язує майстерність, яка ґрунтується на вмінні, на кваліфікації.

Але й тут прийшов до деяких, якщо хочете, нових переконань. Я вважаю, що наших педагогів у вишах, де вони навчаються, треба інакше виховувати. Для мене в моїй практиці, як і для вас багатьох, досвідчених учителів, стали вирішальними такі "дрібниці": як стояти, як сидіти, як підвестися зі стільця, як підвищити голос, як усміхнутися, як подивитися. Ніхто цього нас не навчав, а цього можна й треба навчати, і в цьому є й повинна бути велика майстерність. Тут ми стикаємося з тією галуззю, яка відома всім у драматичному або навіть балетному мистецтві: це мистецтво постановки голосу, мистецтво тону, погляду, повороту. Все це потрібне, і без цього не може бути доброго вихователя. І є багато таких ознак майстерності, прямих звичок, заходів, засобів, що їх кожен педагог, кожен вихователь повинні знати.

В нас у школах, ви це й самі знаєте, в одного учителя діти добре сидять на уроках, а в іншого – погано. І це зовсім не тому, що один учитель талановитий, а другий – ні, а просто тому, що один майстер, а другий – ні. І треба виховувати педагогів, а не тільки давати їм освіту. Хоч би яку освіту ми давали педагогові, але коли ми його не виховуємо, то, природно, ми можемо розраховувати тільки на його талант.

Крім майстерності тут потрібне ще й велике знання самої організації. Чи ставиться у нас, в нашій педагогічній теорії питання про таку "дрібницю", як шкільний центр? Ні. А тимчасом функціонування шкільного центру, залежність окремих елементів цього центру багато в чому розв'язує питання про дисципліну.

Я не знаю, як це можна зробити в школі, але у мене в комуні був центр, по-перше, на певному, найкращому місці, по-друге, він ніколи не залишався без відповідальної особи. Кожний комунар знав, що коли мене нема, то на моєму місці сидить особа, яка відповідає за заклад; всі мої комунари знали, що є центр, який не припиняє роботи, отже, завжди є кого покликати, є до кого звернутися. А від цього

центра йдуть уповноважені особи. Такою уповноваженою особою в мене в комуні був черговий командир. Це хлопчик, звичайнісінький хлопчик, який чергує два рази на місяць. Взагалі він не має ніяких прав, але коли він надіває пов'язку, він дістає дуже великі права. І якщо у вас у колективі створено традицію, яка каже, що ця "магістратура" потрібна і що ці права йдуть на користь колективу, якщо ви виховали в колективі пошану до свого уповноваженого, тоді ваш черговий командир робить дуже велику справу. Це особа, яка відповідає за робочий день, за кожен випадок, що трапиться протягом робочого дня. І вже саме те, що серед вихованців або школярів цей хлопчик уміє здійснити свою владу, як владу колективу, не поступившись цією владою, не зневаживши її, не дозволивши її нікому порушити, – вже саме це робить колосальні зрушення.

Цей хлопчик у комуні мав право наказувати і наказувати безапеляційно. Ми не боялися на це піти. Такий собі п'ятнадцятилітній черговий командир може наказати старшому за нього комсомольцеві: "Прибери ганчірку!". Потім його могли "провітрити" на комсомольському бюро, але відмовитися виконати наказ не можна було.

Ми пішли далі. Повноваження цього хлопчика були такі почесні, що загальні збори ухвалили: рапорту чергового командира перевіряти не можна, повинно бути цілковите довіря до його рапорту. Якщо до мене прийде черговий командир або бригадир і за столом скаже що-небудь, то я можу перевірити, але якщо він мені рапортує в певних урочистих умовах, які підкреслюють, що він говорить не просто як жива особа, а як уповноважений колективу, то вважалося, що в цьому разі командир збрехати не може. І ось оця ідея уповноваженого з великими функціями та суворою відповідальністю – хіба це не та сама ідея, на якій далі згуртовується колектив! Це все стосується питання організації центру.

Я не завантажуватиму вас такими моментами, які, може, для школи не будуть потрібними. Я звертаю вашу увагу, що питання про те, хто у вас у центрі та в якій залежності ці уповноважені стоять, зовсім не просте питання.

Майте на увазі, що функції цього центру торкаються іншої дуже важливої галузі педагогіки, що ми її всі давно визнаємо й шануємо, але в серйозній державній шкільній організації не завжди застосовуємо, – це наші погляди на дитячу гру. Ми вважаємо, що дитина повинна погратися, і іграшок у нас скільки хоч, але в той же час ми чомусь певні, що для гри повинно бути якесь окреме місце, і ось цим вся участь гри у вихованні обмежується. А я кажу, що дитяча

організація повинна бути пройнята цією грою. Зверніть увагу, що мова йде про дитячий вік, у дітей є потреба гратися, і їй треба задовольнити. І не тому, – що "делу время, потехе час", а тому, що як дитина грається, так вона й працюватиме. І я був прибічником того, щоб уся організація дитячого колективу була пройнята цією грою, а ми, педагоги, повинні в цій грі брати участь.

Коли до мене приїжджали наркомосівські комісії, спостерігали систему моїх рапортів, то я бачив і прекрасно уявляв собі, що вони дивились на мене й думали: "Начебто й доросла людина, начебто й не дурень, а дивіться, що він виробляє!". А я говорив: "есть!", "есть!", "есть!", "есть!", і так я "грався" шістнадцять років, і не тільки в цьому разі, а в багатьох випадках, в оту саму грезівісну воєнізацію, за яку мене свого часу "гризли", – в командирів, у салюти тощо. Справжня воєнізація була в стрілецьких гуртках, а це була гра, в якій я брав участь тому, що переконався, що без такої гри важче створити справжній веселий і бадьорий колектив.

До того ж я з приємністю відзначаю, що ця "гра" поступово прищеплюється. Візьміть, наприклад, школи підготовки артилеристів. Там уже запровадили трошки цю гру. Це вже не спеціальні навчальні вправи, це – спеціальна естетика, яка в дитячому колективі конче потрібна.

А ви гадаєте, що ми з вами не граємось? Граємось! Візьміть всі оті галстучки, шпильочки і т.ін.! Це теж гра. Це начебто заведено, а насправді ми граємось – інколи граємось у поважність у своєму кабінеті, інколи граємось в начитаність, коли ми обкладемося книжками й гадаємо, що в нас є бібліотека. Адже граємось ми в бібліотеку? Граємось. Розкладемо книжки, а черговий номер журналу тримаємо під подушкою. А у вітальню хіба ми не граємось? Граємось. І в столові сервізи, і в ножички розрізувати лимони та апельсини граємось, хоч ніколи ніякого лимона й апельсина цим ножем не розріжеш! А чому як тільки діти – то суцільна серйозність, суцільна мораль, мораль та навчання? А погратися? "Він на перерві пограється", – каже педагог. "Піди, побігай, але тільки гляди, щоб шибки не розбив, бруду не наніс, щоб носа не розбив!"

Я вважаю, що притягнення гри в дитячий колектив конче потрібне.

Між іншим, коли мене спитали із НКВС, яку форму для комунарів придумати, то я посоромився сказати, але вам скажу з довір'ям, сподіваючись, що ви нікому не розкажете. Я гадав: чому жінки носять струसेве пір'я, чому тільки їм це можна? А по-моєму, треба відібрати

в них струसेве пір'я й віддати його школярам. У кожному разі в костюмі, можливо, не в пір'ї, а в якому-небудь гудзикові, в якому-небудь кантикові, в якому-небудь крої, повинна бути гра. Ми знаємо, що в це граються не тільки маленькі, але й дорослі: багато хто носить форму, а багато хто мріє, що коли-небудь носитиме. В цьому є щось приємне. Скажімо, людина одягнена у форму залізничника. А для учня форма – це щось ще важливіше. І зовсім не треба для цього ніяких дорогих тканин, і розмови про те, що в нас немає сукна, – зовсім зайві.

Та ось, нарешті, ще дві важливі речі, на яких я хотів би зупинитися, це – кара та праця.

Якщо ви пам'ятаєте, я написав у "Правді" про кару дві статті. Одна з них так і називалася "Кара". Я не скажу, наскільки це потрібно в школі, і, будь ласка, прошу не брати моїх слів як рекомендацію якоїсь кари, але я скажу, до якої кари я вдавався та яка з цього була користь, а по секрету я вам скажу, що я особисто певен, що це було б корисно і в школі.

Всі мої комунари поділялися на дві частини: величезна, переважна більшість – комунари, а ті, хто не діставав такого звання, – вихованці ("Ми тебе виховуємо, а комунари вже виховані"). І ось вихованця я мав право карати, "гріти", як у нас казали. Я міг дати йому наряд поза чергою.

Що таке "наряд"? Наряд – це найрізноманітніша робота, яка від мене навіть не залежала. Я мав право визначити наряд. Чергові командири завжди записували: ось такий має, скажімо, два наряди, такий – один наряд. До того ж, ніхто ніколи не ганявся за тими, хто мав наряд, а було так: коли нема роботи, "нарядні" перебувають у запасі, а пройшов, скажімо, дощ, треба поставити бочки, – будь ласка, став бочки; або треба поїхати в місто одержати гроші, – їдь до міста; або прибирання на кухні – допомагай прибирати.

Вихованця я міг залишити без відпустки, і у вихідний день він не міг нікуди піти, я міг затримати видачу вихованцеві грошей, тобто не дати йому грошей з його заробітку на руки, а покласти до ощадкаси, звідки він без мого підпису нічого одержати не міг.

Накладати таку кару на комунарів я не міг, не мав права. Для комунарів була одна кара – арешт. А на вихованця я не міг накладати арешту, він до цього ще не доріс.

Комунар міг ходити у відпустку без дозволу, сказавши тільки, до якої години йде: комунар міг бути обраний на уповноваженого, а вихованець – ні.

І ще одне право мали комунари: комунарові повинні були вірити на слово. Якщо він казав, що він дав слово, то незручно, непристойно не вірити на слово.

Комунара можна було покарати тільки арештом.

Що таке арешт? Так само, як і у випадку з нарядами, я міг тільки накладати арешт; до того ж вважалось законом, що я повинен у цей час підвестися, тобто не міг, сидячи, сказати: "Дві години арешту!", а комунар повинен був неодмінно відповісти, салютуючи: "Есть, дві години арешту!" Якщо комунар не відповів так, значить він не прийняв моєї кари, значить він не згоден, і тоді я маю право передати справу на загальні збори. Але повинен вам сказати, що я не пам'ятаю такого випадку, щоб справу доводилось передавати на загальні збори.

Карати треба дуже рідко. Діставши арешт, комунар виходив; ніхто ніколи цього не записував. Наряди записував черговий командир, який і стежив, щоб їх було виконано, а арешту ніхто не записував. Сам комунар повинен був пам'ятати, сам повинен був вибрати для себе зручний час, щоб відбути кару. Тоді він приходив і казав: "Прибув під арешт"! Арешт полягав у тому, що комунар повинен був сидіти визначений час у моєму кабінеті. Арешт – це зовнішнє інструментування, а головне це те, що кабінет – центр, де зосереджується все життя колонії: сюди дзвонить телефон, сюди приходять замовці тощо. І ось той, що сидить під арештом, слідує, як іде життя. До того ж, я всі розмови проваджу так, що раз у раз щонебудь додаю спеціально для комунара, який відбуває арешт. Якщо він, скажімо, розбив шибку, то у розмові з ким-небудь скажу: "Якщо їхатимете до міста, то купіть, будь ласка, ящик скла, а то от у нас шибки почали бити. Ви кажете, грошей нема? Як же ж так? Що ж ми робитимемо?" Якщо заарештований дівчинку зачепив або образив, то на цю тему теж доводилося кілька разів закинути слово. Але я ніколи не дозволяв собі докоряти провинного просто у вічі: ось, мовляв, ти що зробив, як це не гаразд! У комуні було таке правило: раз покарано і сказано "єсть!", то більше про провину говорити не можна, це вважалось непристойним. Поки кари не накладено, то ми й збори влаштовуємо, і чого тільки не говоримо, але раз постанову ухвалено, раз певну кару накладено, то вважалось зовсім непристойним говорити про ту провину, за яку вже покарано. Це дуже важлива традиція, вона врятовує покараного від будь-якого глузування з нього. Це те, що стосується кари.

Але тут я б вніс такий коректив. Я вважаю зовсім неправильним таке ставлення питання: "Карати, звичайно, треба, але...". Ці "але" зводяться до того, що, по-перше, треба старатися не карати, а по-друге, хороший учитель ніколи не каратиме. Старайтеся зробити все без кари, "педагогічним тактом". Право карати у мене колонії мала тільки одна людина. Право карати повинно бути зосереджено в одному центрі, щоб була якась єдність, а карати треба завжди, коли треба покарати, ні в якому разі не можна замінювати кари простою розмовою.

Логіка така: якщо потрібна кара, якщо кара в даному разі корисна, значить її й треба застосувати, бо що таке "педагогічний такт" у тому розумінні, в якому це часто у нас вживається, тобто в лапках? Педагогічний такт – це часто особливий спосіб уникнути виховної роботи та відповідальності, і тільки. А вчитель не має права одвертатися ні від роботи, ні від відповідальності.

Я особисто, все ж, вважаю, що багато покарань бути не повинно, але за іншою логікою: кара не повинна приголомшувати весь колектив та робитися лихом у колективі. Карати треба так рідко, щоб весь колектив звернув увагу на цю кару. Тільки тому кари треба застосовувати не часто.

Карав, як правило, я, як старший уповноважений колективу. Але найсуворішу і найжорсткішу кару, таку кару, як виключення з колективу, я завжди вважав потрібним проводити через загальні збори. Я мав право в колонії звільнити вихованця, але я ніколи цим правом без загальних зборів не користувався. Звичайно, ви розумієте, що на загальних зборах ви повинні домогтися такої постанови, яку ви вважаєте за потрібну, і якщо колектив вас поважає та розуміє, то загальні збори завжди будуть на вашому боці. Навіщо ж тоді потрібні загальні збори? Я вважаю, що загальні збори потрібні не стільки на те, щоб правильно покарати, скільки на те, щоб кожний член колективу вважав себе відповідальним за вирішення. Ось це почуття відповідальності виховується в колективі з найбільшими труднощами, але якщо його виховано, то воно робить чудеса. А це переживання відповідальності виробляється дуже великою точністю роботи, чіткістю.

У комуні на загальних зборах було встановлено такий регламент: промова могла тривати одну–дві хвилини. І ось навіть у цьому виховувалася відповідальність.

І можна виховувати ще з допомогою персональних доручень. Це означає, що в кожному окремому випадку кому-небудь доручається що-небудь зробити, що неодмінно перевіряється та про що потім

дається неодмінно звіт на загальних зборах. Я певен, що кожний директор школи й кожний колектив педагогів знайде завжди щось доручити.

Нарешті, я хочу звернути вашу увагу ще на один момент – на значення особистого центра. Я певен, що на чолі шкільного педагогічного колективу повинен стояти єдиний повноважний педагог-директор. У своїй практиці (а я 16 років працював у великих колоніях і господарствах) я мав право запросити завідувача педагогічної частини й ніколи його не запрошував, бо вважав, що всю виховну та господарську владу треба об'єднати в одних руках, хоч би як важко це було. Через рік такої роботи директорові стане значно легше: він усе тримає у своїх руках, усе знає. Взагалі я не можу збагнути логіки, коли в педагогічному, дитячому та учительському колективах центр розбивають між кількома відповідальними особами. Я вважаю, що і вихователем і господарником повинна бути одна особа. Це не легко, але хоч би як це було важко, все-таки краще витратити на це якнайбільше часу, але зберегти якість дитячого колективу.

Крім того, зважте ще на одну важливу річ: для того, щоб створити всі ці форми, потрібно кілька років. Ні в якому разі не можна думати, що можна прийти до цього, винайти, здійснити це протягом кількох днів. Але якби мене спитали, з чого б я почав у нормальній школі, то я б сказав: я б почав не з форми і не з порушення традицій, а почав би з хороших загальних зборів, де так широко, просто сказав би дітям, по-перше, чого я від них хочу, по-друге, чого я від них вимагаю, по-третє, я сказав би їм, що в них буде через два роки. Я певен, що добре сказане дітям ділове, міцне слово має величезне значення, і, може, в нас так багато помилок в організаційних формах саме тому, що ми ще не вміємо говорити часто з дітьми по-справжньому. А треба вміти сказати так, щоб вони у вашому слові відчули вашу волю, вашу культуру, вашу особу. Цього треба вчитися.